

P. DHONDT, *Een tweevoudig compromis. Discussies over universitair onderwijs in het negentiende-eeuwse België*, Katholieke Universiteit Leuven, 2005, promotor: Prof. Dr. J. Tollebeek; copromotor: Prof. Dr. H. De Ridder-Symoens

---

Wat is de taak van een universiteit, zo vroeg de Leuvense rector Marc Vervenne zich af bij de opening van het academiejaar 2005-2006. In de aanloop naar zijn verkiezing tot rector in de maanden voordien had hij zich net als de andere kandidaten over talrijke soortgelijke vragen moeten buigen. Heeft een universiteit in de eerste plaats een algemeen vormende of eerder een beroepsvoorbereidende functie? Waarin onderscheidt ze zich van een hogeschool? Moet een universiteit openstaan voor iedereen of is er nood aan speciale toelatingsexamens? Hoe is het gesteld met de academische vrijheid, tegenover de overheid, maar evenzeer tegenover belangengroepen als de industrie of bijvoorbeeld artsen- en apothekersverenigingen? In hoeverre moeten en kunnen opleidingen in het Engels worden aangeboden? Hoe kan het misschien wel te grote aantal Vlaamse universiteiten zich nog profileren op de steeds verder eengemaakte Europese hoger-onderwijsruimte? En in welke mate mag men zich bij dit alles laten inspireren door bijvoorbeeld gerenommeerde Amerikaanse onderzoeksuniversiteiten?

Al deze vragen kwamen ook aan bod in de discussies over universitair onderwijs in de negentiende eeuw, al verschilde de precieze formulering uiteraard soms enigszins. Zo fungeerde niet zozeer het Amerikaanse model als voorbeeld, maar wel het Duitse en zo was er geen onenigheid over het Engels of het Nederlands als onderwijstaal, maar wel over het Latijn of het Frans. Op welke manier verliep de overgang van enkele beroepshogescholen in de periode van de Franse bezetting op het einde van de achttiende eeuw naar vier volwaardige universiteiten in 1835? Waarom werd in 1830 de onbeperkte vrijheid van onderwijs afgekondigd in de grondwet en wat waren hiervan de gevolgen op korte en lange termijn? Wanneer en hoe hebben de Belgische

universiteiten zich ontwikkeld van instellingen die uitsluitend waren gericht op een beroepsopleiding naar onderzoeksuniversiteiten? Het zijn slechts enkele van de vragen die centraal staan in dit onderzoek.

In tegenstelling tot bestaand universiteitshistorisch onderzoek in België beperkt deze studie zich niet tot de geschiedenis van de eigen (Leuvense) universiteit, maar komen de vier negentiende-eeuwse universiteiten aan bod, deze van Brussel, Gent, Leuven en Luik. De ontwikkeling van het universitaire onderwijs in België kan per slot van rekening onmogelijk volledig worden begrepen zonder rekening te houden met de onderlinge verhoudingen en spanningen. Om een antwoord te vinden op de eerder vermelde vragen werd gebruik gemaakt van veel secundaire literatuur, maar vooral van een uitgebreide verzameling primair bronnenmateriaal: pamfletten, artikels en boeken van hoogleraren, politici, journalisten, artsen en juristen, rectorale redevoeringen, de driejaarlijkse regeringsrapporten over het hoger onderwijs, universitaire jaarboeken, gespecialiseerde pedagogische en wetenschappelijke tijdschriften, parlementaire debatten en zo meer. Het gepubliceerde materiaal werd in een tweede fase aangevuld met gegevens uit de universiteitsarchieven, de *Archives Nationales* in Parijs, het Algemeen Rijksarchief in Brussel, het Nationaal Archief in Den Haag en het Aartsbisschoppelijk Archief in Mechelen.

Zoals de Nederlandse historicus Jo Wachelder, de wet van 1876 beschouwt als een eindpunt in de modernisering van de Nederlandse universiteiten, zo worden in deze studie de wetten van 1890 en 1891 gehanteerd als het Belgische equivalent hiervan. Ook de hoogleraren en politici die in het proefschrift het woord voeren, erkennen dat minstens de mentale omschakeling van een universiteit als beroepsschool naar een universiteit als onderzoeksinstelling grotendeels was afgesloten op het einde van de negentiende eeuw.

Het verhaal begint in 1797 met de afschaffing van de Oude, katholieke Universiteit van Leuven. Zoals vele andere instellingen uit het Ancien Régime paste ze niet in het nieuwe, verlichte wereldbeeld van de Franse revolutionairen. De Leuvense universiteit was op dat moment de enige instelling voor hoger onderwijs in de Zuidelijke Nederlanden en het vacuüm werd slechts heel geleidelijk en fragmentarisch opgevuld met enkele hogescholen, opgesplitst per discipline: geneeskundige scholen in Brussel, Antwerpen, Gent en Luik; een rechtsschool in Brussel; voorbereidende faculteiten wetenschappen in Brussel en Luik en tenslotte een letterenfaculteit, ook in Brussel.

De meeste van deze hogescholen overleefden de val van Napoleon niet, onder meer omdat veel Franse hoogleraren die er doceerden, terugkeerden naar hun geboorteland. Bovendien sloeg de nieuwe vorst van het pas opgerichte Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, Willem I, een radicaal andere

koers in. Hij inspireerde zich op het neohumanistische gedachtegoed dat opgang maakte aan de Duitse universiteiten en verkoos de oprichting van universiteiten waar alle takken van de wetenschap waren verenigd en waar de vorming van het individu in een zo groot mogelijke vrijheid centraal stond. Dit contrasteerde sterk met de Franse traditie van centraal bestuurde, utilitaristische vakscholen met een erg beperkte vrijheid voor zowel hoogleraren als studenten. Het was voor de Zuid-Nederlandse elite echter moeilijk om de uiterst minutieuze controle op het onderwijs uit de Franse periode ineens los te laten en een eerste conflictpunt was geboren.

Ook de discussie over de plaats en het aantal universiteiten kreeg een oplossing die slechts weinigen tevreden stelde. Bijna iedereen was het erover eens dat in principe één universiteit volstond voor de Zuidelijke Nederlanden. Stedelijke belangen primeerden echter op het algemeen belang zodat er geen eensgezindheid werd bereikt over waar die ene universiteit zou moeten komen. Al vanaf het najaar van 1814 bestookten talrijke stadsbesturen Willem I met verzoekschriften voor de stichting van een universiteit in de eigen stad. De pleitbezorgers van Leuven baseerden hun recht op een universiteit in de eerste plaats op de naam en faam van de Oude Universiteit. De Brusselaars beklemtoonden op hun beurt vooral de mogelijkheden voor praktisch onderwijs door de aanwezigheid van verschillende gerechtshoven en veel ziekenhuizen. De Gentse gemeenteraad trachtte de protestantse vorst over de streep te halen door te verwijzen naar de protestantse universiteit te Gent in de periode van de opstand tegen de hertog van Alva op het einde van de zestiende eeuw. Luik legde dan weer de nadruk op de noodzaak van een universiteit in het zuidelijke landsgedeelte van de nieuwe provincies. Ook kleinere steden lieten van zich horen: Brugge meende aanspraak te kunnen maken op een universiteit door haar gunstige ligging aan de kust wat het haar mogelijk zou maken veel Engelse studenten aan te trekken en Doornik tenslotte, één van de oudste steden van het land, was gelegen in een rustige en landelijke omgeving, naar eigen zeggen ideaal voor de intellectuele ontwikkeling van de nieuwe universiteit.

Tegen het advies van een speciaal daartoe opgerichte commissie in, schreef Willem I nochtans de oprichting van drie rijksuniversiteiten voor, naar analogie met de drie universiteiten in de noordelijke provincies. In het zuiden koos hij uiteindelijk voor Gent, Leuven en Luik. Velen vreesden, enigszins terecht, drie middelmatige universiteiten over te houden met een te klein aantal hoogleraren en te weinig financiële middelen. Het ongenoegen over het te grote aantal universiteiten voegde zich bij de kritiek op de pro-Duitse, of beter geformuleerd anti-Franse, houding van het Nederlandse onderwijsbeleid. Dit laatste uitte zich tevens door de vervanging van het Frans

door het Latijn aan de universiteiten. Vanaf het midden van de jaren 1820 groeide zowel in katholieke als liberale middens daarenboven de ontevredenheid over het staatsmonopolie op het universitair onderwijs.

Het gevolg was een radicale tegenreactie onmiddellijk na de Belgische onafhankelijkheid van 1830. De onbeperkte vrijheid van onderwijs werd afgekondigd. Het Frans verving opnieuw het Latijn als onderwijstaal en aan elke universiteit werden enkele faculteiten afgeschaft om op termijn het ideaal van de ene universiteit te bereiken. Het getalm van de regering en de groeiende angst bij de katholieke bisschoppen over de immorele opvoeding van de jeugd aan de rijksuniversiteiten, bracht het idee voor de oprichting van een eigen katholieke universiteit in een stroomversnelling. De nieuwe universiteit opende haar deuren in Mechelen. De liberalen reageerden onmiddellijk en stichtten een vrije universiteit in Brussel. Hoewel velen al jaren klaagden over het te groot aantal universiteiten, bestonden er op die manier in het najaar van 1834 vijf universiteiten in een nochtans erg klein land – de rijksuniversiteiten van Gent, Leuven en Luik, de katholieke universiteit in Mechelen en de vrije universiteit in Brussel. Een rationalisatie drong zich op. Onder druk van de katholieken moest de rijksuniversiteit van Leuven eraan geloven, zodat de katholieke universiteit kon verhuizen van Mechelen naar Leuven.

De oprichting van vrije universiteiten stelde de jonge Belgische regering voor een uniek probleem dat vroeg om een unieke oplossing. Hoe konden universiteiten onder een verschillend bestuur (de staat, de kerk of een groep vrijdenkende liberalen) en met een verschillend curriculum toch graden uitreiken waaraan dezelfde maatschappelijke rechten waren verbonden, zoals een doctoraat in de geneeskunde of in de rechten? De regering had niet het recht de vrije universiteiten te controleren, maar ze wilde toch een zeker toezicht behouden op de uitoefening van de vrije beroepen. Na lange discussies werd overeengekomen onafhankelijke examenjury's op te richten, samengesteld uit hoogleraren van de vier universiteiten die werden benoemd door de kamer, de senaat en de regering.

Vanaf de jaren 1840 ontwikkelden de slecht functionerende examenjury's zich echter tot één van de centrale problemen van het Belgische universitair onderwijs. In plaats van instellingen ten dienste van het onderwijs en de wetenschap werden de jury's in toenemende mate politieke instellingen, waarvan de samenstelling enkel wijzigde op basis van de verkiezingsuitslagen. Hoogleraren volgden zichzelf jaar na jaar opnieuw op zodat de jury's geleidelijk evolueerden tot vastgeroeste instellingen met weinig openheid voor nieuwe ideeën. Aan de universiteiten richtten zowel docenten als studenten zich nog uitsluitend op de examens. Enkel de vakken van hoogleraren die in de jury's zetelden, werden stipt gevolgd.

Een dergelijk examensysteem verhinderde volgens velen elke hervorming van de onderwijsprogramma's, de onderwijsmethodes en de structuur van de vier universiteiten. Het wederzijdse wantrouwen tussen de universiteiten maakte de invoering van meer vrijheid bij de invulling van de opleidingen volstrekt onmogelijk. Vrijheid om te verbeteren en te veranderen betekende immers ook vrijheid om te misbruiken, zo stelde men. Voortdurend bestond de vrees dat de universiteiten uit het andere ideologische kamp er uitsluitend op waren gericht zoveel mogelijk studenten aan te trekken, eventueel zelfs ten koste van de kwaliteit van de afgeleverde diploma's. Enkel het behoud van de onpartijdige jury's zou deze tendens naar verluidt kunnen tegenhouden. De onbeperkte externe vrijheid om universiteiten op te richten, stond in schril contrast met de beperkingen op de interne vrijheid met betrekking tot de samenstelling van de onderwijs- en vooral examenprogramma's. Voortdurend moest worden gezocht naar een compromis.

Deze onophoudelijke zoektocht naar een evenwicht tussen het vrije en het rijksonderwijs had niet alleen een weerslag op de inhoud van het onderwijs, maar ook op de toelatingsvoorwaarden tot de universiteit. Al zou het onvermijdelijk leiden tot een grotere staatsinmenging in het universitair onderwijs, toch verkozen de liberalen een ingangsexamen aan de universiteit in plaats van een certificaat van het middelbaar onderwijs. De overheid kon immers geen controle uitoefenen op de katholieke middelbare scholen en dus geen garantie bieden van de kwaliteit van de afgeleverde certificaten. Opnieuw domineerde de angst voor eventueel misbruik een in principe zuiver pedagogische kwestie. De katholieken draaiden de redenering om en verdedigden het getuigschrift van de humaniora wél als toelatingsvoorwaarde. Het meningsverschil tussen beide groepen leidde uiteindelijk in de loop van de negentiende eeuw meermaals tot een resultaat waar niemand zich in kon vinden, namelijk de volledig vrije toegang tot de universiteiten.

Het gebrek aan strenge toelatingsvoorwaarden had volgens veel hoogleraren dan weer een slechte voorbereiding van de studenten tot gevolg, wat ze inriepen als één van de verklaringen voor de zogenaamd gebrekkige wetenschappelijke ingesteldheid van de studenten. De overgrote meerderheid zou er enkel op uit zijn zo snel mogelijk een diploma te behalen, een houding die trouwens werd versterkt door het bestaande examensysteem. Het gebrek aan vrijheid zou een gebrek aan wetenschappelijke ingesteldheid veroorzaken bij zowel docenten als studenten. Zeker in het geval van de studenten zou dit tekort aan wetenschappelijke ingesteldheid en zelfstandigheid dan weer de invoering van meer vrijheid bemoeilijken door het gevaar dat ze er niet mee zouden kunnen omgaan. Het bleek uitermate gecompliceerd om deze vicieuze cirkel te doorbreken.

Steeds vaker werden de Duitse universiteiten met een zagezegd bijna onbeperkte vrijheid voor studenten en docenten aangehaald als tegenvoorbeeld. Een uitbreiding van de *Lehr- und Lernfreiheit* in België werd vanaf de jaren 1860 beschouwd als absoluut noodzakelijk om de overgang te kunnen maken van een universiteit die zich concentreerde op de opleiding van leraren, artsen, advocaten en rechters naar een universiteit die aandacht besteedde aan de vorming van wetenschappers. Toch opteerden de meeste hoogleraren met betrekking tot de taken van de universiteit eveneens voor een tussenoplossing. België moest gebruik maken van zijn centrale ligging tussen het zagezegd praktische Frankrijk en het filosofische Duitsland. De Belgische universiteiten dienden de gulden middenweg te zoeken tussen de Franse toegepast-wetenschappelijke en de Duitse fundamenteel-wetenschappelijke benadering van het onderwijs. Sommigen voegden daar ook nog Engeland aan toe waar de universiteiten de algemene vorming tot *gentlemen* als taak zouden hebben.

Hiermee nuanceert en corrigeert dit proefschrift het clichébeeld van een overgang van een sterke Franse invloed in België op het einde van de achttiende eeuw naar een bijna exclusieve gerichtheid op Duitsland een eeuw later. Enerzijds verloren talloze kenmerken van wat werd beschouwd als het Franse universiteitsmodel nauwelijks aan aanhang, terwijl anderzijds het Duitse systeem zeker niet in haar geheel als lichtend voorbeeld werd aangehaald. Meermaals werden de Duitse universiteiten bijvoorbeeld beschuldigd van een zekere wereldvreemdheid. Al relatief snel na de Belgische onafhankelijkheid durfde men in het Zuiden de ligging van het nieuwe België tussen Frankrijk en Duitsland meer uitspelen als extra troef, ondanks de gecontesteerde pro-Duitse houding van de Noord-Nederlandse overheid in de jaren voordien. Toch bestond tegelijkertijd de overtuiging dat men zijn Franse verleden niet zomaar moest afzweren.

Op allerlei vlakken werd gedurende de hele negentiende eeuw gestreefd naar een compromis tussen beide modellen. Het onderwijs aan de Luikse en in mindere mate de Leuvense normaalscholen in de letteren ontwikkelde zich als typevoorbeeld van deze combinatie. In de discussies over de lerarenopleiding werden het zogenaamd Franse en het zogenaamd Duitse model tegenover elkaar geplaatst: een beroepsopleiding in een afzonderlijke normaalschool of een wetenschappelijke vorming aan de universiteit. De Belgische wetgever koos als tussenoplossing voor de oprichting van een afzonderlijke normaalschool die nauw was verbonden met de letterenfaculteit aan de universiteit.

Ook aan de faculteit geneeskunde werd voortdurend gezocht naar een verzoening van de drievoudige taak van de universiteit, algemene vorming, beroepsopleiding en zuivere wetenschap. Tegelijkertijd komen onder meer op

dit vlak duidelijke verschillen tussen de universiteiten naar boven. De universiteit van Leuven profileerde zich vooral als verdedigster van de algemene vorming. De universiteiten van Gent en vooral deze van Luik dweepten daarentegen met het Duitse model en verdedigden vooral de vorming van wetenschappers. De Brusselse universiteit tenslotte schoof de beroepsopleiding als centrale taak naar voor. Volgens veel Brusselse hoogleraren zouden de universiteiten zich moeten concentreren op datgene waar ze echt goed in waren, namelijk de opleiding van practici. De wetenschap zou in dat geval moeten worden ondergebracht in een aparte overheidsinstelling, zoals in Frankrijk. Weliswaar lag aan deze redenering ook een zeer materialistisch argument ten grondslag. De Brusselse universiteit had eenvoudigweg niet de financiële middelen voor voldoende laboratoria en wetenschappelijke instrumenten om een fundamenteel-wetenschappelijke vorming van haar studenten mogelijk te maken.

De algemene discussies en ontwikkelingen worden in de loop van het proefschrift telkens getoetst aan de praktijk in deze twee faculteiten, namelijk de faculteit wijsbegeerte en letteren en de faculteit geneeskunde. Hierbij is gekozen voor een faculteit uit de humane wetenschappen en één uit de positieve wetenschappen, en voor een voorbereidende faculteit (in het geval van de letteren op een opleiding in de rechten) en een faculteit waarbij aan het diploma wel directe maatschappelijke rechten waren verbonden. De bedoeling hiervan is om na te gaan op welke manier de algemene problemen die telkens opnieuw opdoken (het examensysteem, de toelatingsvoorwaarden, de taken van een universitaire opleiding) een concrete invulling kregen in de dagelijkse onderwijsrealiteit. De universitaire overheden konden bijvoorbeeld wel ijveren voor een meer wetenschappelijke benadering van het onderwijs, maar het waren de hoogleraren zelf die tijdens hun lessen aan dit idee een invulling dienden te geven.

In de examenprogramma's van beide faculteiten verplichtten de wetten van 1890 en 1891 bijkomende praktische, wetenschappelijke oefeningen, maar de nadruk bleef overduidelijk liggen op de beroepsvoorbereidende vakken. Een thesis werd weliswaar verplicht, maar enkel voor de studenten in de letteren en de wetenschappen. Tegelijkertijd behield de kandidatuur in de letteren een belangrijke algemeen vormende functie. De universiteiten verkregen definitief het recht zelf de academische graden te verlenen in plaats van de onafhankelijke examenjury's, maar het onderwijs- en examenprogramma bleef grotendeels bepaald door de overheid.

Deze dubbelzinnige houding werd zeker ingegeven door inhoudelijke argumenten, waarbij werd gestreefd naar een compromis tussen wat werd beschouwd als het Franse algemeen-vormende en beroepsvoorbereidende en het

Duitse op de wetenschap gerichte model. Maar minstens even belangrijk was de noodzaak een evenwicht te vinden tussen vrije en rijksuniversiteiten en een compromis tussen de onbeperkte vrijheid en de volledige overheidscontrole. Een tweevoudig compromis kenmerkte op die manier de ontwikkeling van het universitair onderwijs in het negentiende-eeuwse België.

Pieter Dhondt